

Mestno gledališče ljubljansko Reginald Rose: *Dvanajst jeznih mož*

(premiera 22. januarja 2004, zapis po ogledu ponovitve 4. 2. 2004)

Uprizoritev "klasične" ameriške drame izpred skoraj pol stoletja, ki se ukvarja z (že tudi najmanj pol stoletja) priljubljeno tematiko sodnega procesa, je zadetek v polno. *Dvanajst jeznih mož* v Mestnem gledališču ljubljanskem je enostavno dobra predstava. Vsak njen detajl trdno in zanesljivo "stoji". Na podlagi dobro zgrajenega teksta, napisanega po vseh pravilih televizijskih dram oziroma napetih hollywoodskih filmov (in besedilo je avtor res najprej napisal za televizijski, potem filmski in šele nazadnje gledališki medij), je Matjaž Zupančič z nepretenciozno, zanesljivo, natančno in tudi duhovito režijo ter z ekipo izjemno uigranih in hkrati razigranih igralcev ustvaril gledališki večer, ki se zagotovo vtisne v gledalčev spomin.

Dvanajst jeznih mož se večina gledalcev sicer spominja kot enega klasičnih črno-belih hollywoodskih filmov s Henryjem Fondono v nosilni vlogi. Da film velja za enega najboljših izdelkov režiserja Sidneyja Lumeta, je – enako kot zdaj pri uprizoritvi v Mestnem gledališču ljubljanskem – posledica srečnega spoja vseh elementov v učinkovito celoto: ostrih dialogov, napete zgodbe, odlično zarisanih likov in dobre igre. Pa še nečesa: (resda spretno prikritega, a vseeno dovolj jasno razberljivega) povzdigovanja demokracije oziroma ameriškega sodnega sistema in institucije porote kot njenega instrumenta.

To slednje pa je tudi edini element, ki bi bil pri današnjem branju lahko vprašljiv. A ustvarjalci predstave so se tej pasti spretno izognili. Namesto poante, ki bi izpadla vsaj naivno, če že ne težno, so v drami, kjer se dvanajst porotnikov za zaprtimi vrati odloča o usodi obtoženca, poiskali in uspešno našli še več drugih plasti. S tem jim je uspelo ustvariti zanimiv presežek: namesto (resda delnega) odgovora, ki ga Roseov tekst gledalcu ponuja, ga med predstavo zasujejo s kupom vprašanj.

Posebna privlačnost Roseove drame, ki je tudi tokratni gledališki uprizoritvi v velik prid, je njena "realnost": pred očmi gledalca se odločanje porotnikov namreč odvrti v realnem času. Od prihoda večinoma z dolgočasenih, predvsem pa v svoj prav oziroma odločitev prepričanih porotnikov v porotno sobo, kjer vlada zadušljiva vročina, pa do trenutka, ko sodniku predajo svojo odločitev, mineta dobri dve uri. Vmes se nam ob postopnem razgaljanju dvanajstih mož, ki predstavljajo presek ameriške družbe, sistematično izkrivlja mnenje o tem, kaj je resnica – in kakšna je pravica. Za razliko od kriminalk, ki se ukvarjajo izključno s tem – z ugotavljanjem, kaj je resnica, in z uveljavljanjem pravice – pa je v Roseovem tekstu pomembno vse kaj drugega in zato tudi nikoli ne bomo izvedeli, ali je bil fant kriv.

Na prvi pogled je primer, ki je po naključju združil teh dvanajst tako različnih posameznikov, več kot preprost. Šestnajstletnik, ki ima že kar zajetno kartoteko mladoletnega prestopnika, je obtožen naklepne uboja očeta. Obtožba temelji na izpovedih dveh prič: starca, ki živi pod stanovanjem, kjer se je zgodil zločin, in ženske, ki živi njemu nasproti. Oba brez senčice dvoma identificirata fanta kot storilca zločina.

Po uvodnem ogrevanju, ko se porotniki med sabo previdno "tipajo" – in je očitno, da si v neznosno soparnem petkovem popoldnevu večina ne želi nič drugega, kot zadevo čimprej končati – izvedejo glasovanje. Rezultat je 11: 1. Enajst jih je prepričanih, da je fant kriv: tako prepričanih, da so ga pripravljene poslati na električni stol, kar je predlagana kazen. Večini nasproti se postavi en sam, porotnik št. 8 (značilno za Roseovo dramo je, da so porotniki brez imen, njihov socialni status pa se razkriva naključno). Pa ne zato, ker bi bil prepričan, da fant ni kriv; tudi ne zato, ker bi tako mislil ali le domneval. Za njegovo krivdo ni pripravljen takoj glasovati zaradi drugega razloga: "Gre samo za to, da tukaj odločamo o življenju nekega človeka. Hočem povedat, ne moremo odločit v petih minutah. Kaj, če se zmotimo?"

Preostali odreagirajo z nejevoljo in nerazumevanjem. Zanje je bilo na procesu predstavljenih dovolj dokazov, da lahko na svojo vest mirno vzamejo življenje obtoženca. A vendar: negotovost, zaradi katere se želi št. 8 o primeru še enkrat vsaj pogovoriti, začne polagoma porajati senco dvoma tudi v nekaterih drugih. Tu se izkaže natančnost in preiščljeno zgradbo Roseovega teksta, saj se ob tem porotniki razgalijo do konca. V dveh urah, ko morajo sprejeti za obtoženca usodno odločitev in jo ustrezno argumentirati, jih spoznamo do obisti – predvsem pa motive, ki jih poganjajo. In ti so marsikdaj prav bedni.

Zlasti pri tistih treh, ki se na dvom porotnika št. 8 odzovejo najostreje: porotnik št. 3, ki ima sam podobne izkušnje s svojim sinom; št. 10, ki tik pred koncem razkrije svojo fašistoidno netolerantnost do drugačnih; pa št. 7, ki si želi le pravočasno priti na nogometno tekmo. Preostali so se pripravljene vsaj pogovarjati, čeprav se sprva ne znajo in se zato nebogljenost vrtijo v krogu. A ko bolj ali manj naključno odkrivajo napake in pomanjkljivosti v obrambi fantovega odvetnika, začnejo počasi drug za drugim spreminjati svoje mnenje.

Značilno je, da stran najprej zamenja porotnik št. 9, upokojenec – pa tudi ta ne iz prepričanja, ampak le zato, ker občuduje pogum, da se je št. 8 sam postavil nasproti vsem drugim. In tudi drugi na koncu ne mislijo, da fant očeta ni ubil: le niso več prepričani, da je to edina možna resnica. Roseova spretnost je prav tako v tem, da se trije najbolj skrajni ne "spreobrnejo", saj bi bilo to komajda verjetno; zmaga porotnika št. 8 je v tem, da so pripravljene stopiti s svojega piedestala samozvanih pravičnikov, prisluhniti (če že ne verjeti) argumentom drugih in na koncu – popustiti.

Režiser Matjaž Zupančič je pazil zlasti, da so prišle do izraza vse tiste zgostitve energije, vse tiste točke konflikta, ki so pokazale, kako malo manjka, da skorja civiliziranosti počti in bi besedni dvoboji lahko prerasli v fizično obračunavanje. Predstava ima zato zelo izrazit ritem in dinamiko, tako da mora biti gledalec nenehno na preži. S tem, ko je Zupančič igralcem pomagal nadvse natančno zastaviti like in je poskrbel predvsem za jasnost njihovih motivov, je "stroj" predstave tako rekoč stekel sam od sebe. Precizno se je lotil tudi problema skupinske igre – za razliko od filma, ki omogoča kadriranje in fokusiranje dogajanja, ki izpostavi samo nekaj oseb, je moral Zupančič paziti, da so bili vsi liki skozi vso predstavo stoddotno dejavni.

In tako so vsi igralci ustvarili – le z malimi odstopanji – izvrstne vloge ter dosegli, da gledalci brez diha spremljajo nihanja v odločanju dvanajstih v vseh podrobnostih skrbno izrisanih porotnikov. Predsedniku porote (Tone Kuntner) se je od daleč videlo, kako nerad je sprejel to odgovornost: sicer poskuša to nalogo kar se da vestno opraviti in vsaj približno ohranjati red, a svojo negotovost razkrije vsakič, ko se konflikti med preostalimi zaostrijo. 2. porotnik (Silvij Božič) je neopazen bančni uradnik, ki bi bil očitno raje doma in skrbno pazi, da ne bi nikdar preveč jasno izrazil svojega mnenja (ki ga tako in tako najbrž nima). Najtrši oreh je št. 3 (Evgen Car) – eksploziven, nestrpen, neomajno prepričan v svoj prav, slep in gluha za drugačno mnenje, pretresljivo beden v zadnjem monologu, kjer se razkrije, da se želi nad obtoženim le maščevati zaradi neuspeha pri vzgoji lastnega sina ("Preklet pokvarjen mulc. Saj ga poznam. Vem, kakšni so. Kaj ti nardijo. Kako te vsak dan ubijajo. Mojbog, a res ne vidite? Kako, da sem jaz edini, ki je spregledal? Jiiihhh, kar čutim, kako nož prodira vame."). Št. 4 (Jožef Ropoša) je pedanten borzni posrednik, ki se očitno počuti nekoliko vzvišenega nad preostalimi, čeprav se to (olikan, kot je) trudi prikriti, in se samozadovoljno oklepa svojih racionalnih argumentov. Št. 5 (Aljoša Ternovšek) je socialni delavec, ki se očitno želi otresti stigme okolja, iz katerega izvira; ker ima razvit čut za druge, zna solidarizirati tako z obtožencem kot z vsemi, ki so po krivici napadeni (npr. št. 11). Št. 6 (Boris Kerč) je pleskar, prostodušno preprost v svojem rezoniranju, ki ni navajen misliti s svojo glavo. Eden najzanimivejših je št. 7 (Gašper Tič), menefregističen tip, ki je na začetku očitno pripravljen poslati obtoženca na električni stol samo zato, da ne bi zamudil nogometne tekme: v svoji aroganci nadležno moteča, vseskozi duhovito oblikovana figura, ki jo Tič ostro in napadalno pelje do konca; tudi ko se

“spreobrne”, da vedeti, da je to naredil iz golega oportunitizma. Št. 8 (Slavko Cerjak) je v temelju dvomeč, a neomajen humanist, ki vseskozi ostaja le katalizator dogajanja; čeprav sam negotov, preostale z mehkim vztrajanjem prisili k vnovičnemu premisleku in učinkovito porazi št. 3 (“Fant ni vaš sin. Je nekdo drug.”). Št. 9 (Matjaž Turk) je upokojenec, ki s svojo počasnostjo in drugačnostjo v kolegih skrajnejših sproža skoraj enako nestrpnost kot obtoženec, a hkrati to izkorišča za svoje nepričakovano lucidne argumente. Drugi skrajnež, št. 10 (Franc Markovčič), je z navidez dobrodušnim prepričanjem v svoj prav na začetku skoraj simpatičen, a vedno bolj kaže svojo pravo barvo in je v izbruhu, kjer se razgali njegova fašistoidna netolerantnost, presneto nevaren. Eden najzanimivejših likov je št. 11 (Milan Štefe), zadržan poštenjak, priseljenec, ki toliko bolj verjame v vrednote nove domovine, in tudi od drugih pričakuje pokončno moralno držo; nadvse pretresljiv v svojem izpadu, ko ne more razumeti, da je lahko kdo tako poniglav kot št. 7 (“Nimate pravice, da se tako igrate z življenjem tega človeka. To je grozno in umazano početje.”). Št. 12 (Uroš Smolej) je vase zaverovani reklamni agent, ki brez večjih pomislekov obrača plašč po vetru.

Končno glasovanje – 12 : 0 v prid obtožencu – naj bi torej potrdilo vero v resnico in pravico. A predstava v Mestnem gledališču ljubljanskem se ne zadovolji s tako preprostim zaključkom. V teh dveh urah je namreč prevečkrat razkrila, kako neulovljiva sta ta dva pojma.